

В. П. Козирева,
кандидат юридичних наук, доцент
А. П. Гаврилішин,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ТРЕТЕЙСЬКІ СУДИ: ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті наводиться характеристика основних закономірностей та перспектив розвитку національного законодавства про третейське судочинство. В процесі дослідження автори визначають інститут третейського судочинства як альтернативний спосіб вирішення спірних правовідносин, який є ефективним і демократичним.

Ключові слова: третейське судочинство, третейський суд, організаційно-правова форма.

В. П. Козырева, А. П. Гаврилишин

Законодательство Украины о третейских судах: основные закономерности и перспективы развития
В статье приводится характеристика основных закономерностей и перспектив развития национального законодательства о третейском судопроизводстве. В процессе исследования авторы определяют институт третейского судопроизводства как альтернативный способ решения спорных правоотношений, который является эффективным и демократическим.

Ключевые слова: третейское судопроизводство, третейский суд, организационно-правовая форма.

V. Kozyrivva, A. Gavrilishin

Ukraine's legislation on arbitration courts: basic laws and development prospects
The article presents the characteristics of the basic laws and prospects of national legislation on arbitration. The study authors determined institute arbitration as an alternative way to resolve legal disputes that are effective and democratic.

Key words: arbitration proceedings, the arbitral tribunal, legal form.

Постановка проблеми та її актуальність. Важливими передумовами становлення в Україні демократичної, соціальної та правової держави є забезпечення ефективного захисту прав людини і громадянина в процесі здійснення правосуддя, утвердження об'єктивності, законності та справедливості. Саме тому в умовах демократичного реформування основних сфер соціально-політичного життя чільне місце належить функціонуванню інституту третейського суддівства як недержавного, незалежного органу цивільної та господарської юрисдикції, одного із атрибутів сучасної правової держави та громадянського суспільства [1, с. 2]. Інструментом, здатним сформувані в державі цивілізовані соціальні, економічні та політичні відносини, є досконала правова система, яка забезпечена ефективним судочинством, складовою частиною якого є третейські суди.

Будь-яка держава об'єктивно зацікавлена в розвитку третейського судочинства. Це детермінується багаточисельними перевагами третейських судів перед державними судами.

Серед загальноновизнаних переваг розвинутої системи третейського судочинства не останнє місце займає той факт, що значним чином знижується навантаження на державні суди, а також за рахунок меншого формалізму в процедурах розгляду спорів прискорюється процес їх вирішення, що надзвичайно важливо в підприємницькій діяльності як всередині держави, так і за її межами.

Важливою закономірністю розвитку законодавства України про третейські суди є те, що в державі діють два види третейських судів. Верховною Радою України 24.02.1994 року був прийнятий Закон України «Про міжнародний

комерційний арбітраж» із двома додатками до нього: Положення про міжнародний комерційний арбітражний суд і Положення про морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України, які уповноважені розв'язувати розбіжності, що виникають із зовнішньоекономічних спорів, а 11.05.2004 року – Закон України «Про третейські суди», які розглядають спори у цивільних і господарських справах у межах кордонів держави [2].

Одним із актуальних і досі недостатньо вивчених питань третейського судочинства є проблема його організаційно-правової форми. Практика діяльності третейських судів в Україні показала, що питання, пов'язані з їх діяльністю, стали об'єктом чисельних дискусій, у яких обговорюються проблеми як теоретичного, так і практичного характеру.

Відомо, що інститут третейського судочинства, як і інші альтернативні способи вирішення спірних відносин (медіація, процедури примирення), є ефективним і демократичним, оскільки дає змогу учасникам уникнути недоліків, що характерні державним судам. Разом з тим, внаслідок недосконалості національного законодавства, особливо щодо розгляду спорів всередині держави, не лише не дає позитивних результатів, але викликає значні ускладнення і проблеми.

Аналіз досліджень і публікацій. Третейське судочинство не раз ставало предметом розгляду українських та російських науковців, серед яких особливо слід відзначити праці О. О. Віноградової, Н. А. Вангородської, А. Ф. Волкова, В. А. Гавриленка, О. М. Гендхехадзе, А. І. Зайцева, С. В. Золотопупа, Р. А. Калюжного, Ю. О. Котвяковського, М. М. Мальського, О. І. Носиревої, М. О. Попова, Ю. Д. Притики, О. Ю. Скворцова, В. Н. Тарасова. Дослідження розвитку третейського судочинства в Україні дає можливість глибоко усвідомити його сутність і принципи побудови [3, с. 176].

Міжнародний комерційний арбітраж при Торгово-промисловій палаті України із року в рік збільшує розгляд справ. Так у 2012 році їх було 306, у 2013 році – 428, 2014 році – 696 [4], то Третейська палата при Торгово-промисловій

палаті України не дає ніякої узагальненої інформації з цього питання.

Метою дослідження є аналіз наукових праць, законодавства України про третейські суди, спірних і проблемних аспектів діяльності постійно діючих третейських судів в Україні.

Виклад основного матеріалу. До числа недоліків третейських судів перш за все відносяться питання про їх створення. Чи зобов'язаний постійно діяти третейський суд мати організаційно-правову форму юридичної особи? Організаційно-правову форму юридичної особи мають тільки організації – засновники третейських судів. Так, відповідно до статті 8 Закону України «Про третейські суди» постійно діючий третейський суд утворюється та діє при зареєстрованих згідно з чинним законодавством організаціях та наводиться їх перелік.

Таким чином, правове становище третейського суду обмежується словами «діє при ...», що породжує багато питань теоретичного і практичного значення. Наприклад, третейський суд – це що: самостійна особа, орган організації-засновника, якась установа, просто група фізичних осіб – третейських суддів або щось інше? У законі відповіді немає. Більше того, з практичної точки зору при здійсненні третейського судочинства виникають питання: а чи підлягає оподаткуванню третейський збір, чи можливе правонаступництво відносно третейського суду, чи можливо ліквідувати третейський суд? Безумовно, що перелік цих питань можна продовжити. На погляд авторів, можливою альтернативою існуючому невизначеному становищу постійно діючого третейського суду може бути надання йому статусу юридичної особи у формі приватної установи. Тим паче, що відносно цього питання передбачаються на законодавчому рівні внесення змін до Цивільного і Господарського кодексів України.

Організаційно-правова форма приватної установи найліпше відповідає сутності третейського суду. Пропонуємо в статтю 8 Закону України «Про третейські суди» ввести такі зміни: «Постійно діючі третейські суди створюються в організаційно-правовій формі приватної установи відповідно до Цивільного кодексу та законодавства України».

Це автоматично вирішить ряд питань, пов'язаних із створенням третейських судів, а саме:

- удосконалюється правове підґрунтя матеріально-технічного забезпечення третейського суду;

- створюється правова основа щодо розпорядження грошовими коштами третейським судом самостійно без залучення організації-засновника;

- удосконалюється процедура призначення керівника постійно діючого третейського суду (з'являються юридичні повноваження);

- діють додаткові правові можливості удосконалення структури третейського суду.

Вирішення окремих проблем в українському законодавстві щодо третейського судочинства є вагомим аргументом в обговоренні доцільності надання йому організаційно-правової форми юридичної особи у вигляді приватної установи.

Надавши постійно діючому третейському суду організаційно-правової форми юридичної особи, тим самим законодавець змусить його рівнятися на державний суд. При цьому помилково думати, що зазначена обставина позбавляє третейський суд своєї особливості. Навпаки, він є альтернативою державному судочинству. Якщо сторони спору будуть бачити, що державні та недержавні суди мають однакову організаційну структуру, а різниця носить якісний характер (оперативність розгляду справ, конфіденційність, менші фінансові затрати, тощо), то зазначені обставини слугуватимуть укріпленню авторитету третейських судів.

Надання третейському суду організаційно-правової форми юридичної особи не тільки дасть можливість вирішити суттєві питання його організації, але вирішити деякі інші проблеми.

З'являється юридична передумова зареєструвати третейський суд, що дає можливість певною мірою контролювати державою його діяльність. При чому можна використати існуючу систему державної реєстрації юридичних осіб у системі Міністерства юстиції України та його територіальних управлінь. Це позбавляє третейські суди від необхідності будувати нову систему реєстрації особисто під них, а потім

узгоджувати її з державою шляхом відповідного законодавства.

Вирішення цієї проблеми, в свою чергу, дає можливість для створення Єдиного реєстру третейських судів держави. Перспектива внесення до реєстру третейського суду у його теперішній якості, без створення юридичної особи, нічого не дасть, а лише ускладнить невизначеність ситуації (ст. ст. 58, 59, Закону України «Про третейські суди»).

Зрозуміло, що організація єдиного реєстру постійно діючих третейських судів дає можливість кожному із них мати статус юридичної особи. При цьому внесення третейського суду до Єдиного реєстру третейських судів має мати не облікове чи іміджове значення, а виконувати функцію допуску до діяльності щодо третейського судочинства. Іншими словами, фактичне третейське судочинство третейський суд може розпочати після внесення його до реєстру. У випадках виключення третейського суду із реєстру він не матиме права приймати та розглядати спори. У цьому випадку прослідковується аналогія із членством в органах третейського самоврядування. Тому одним із альтернативних варіантів включення до Єдиного реєстру третейських судів має бути членство в Третейській палаті України як постійно діючому органі третейського самоврядування.

Немаловажливим значення має сертифікація третейських судів та атестація третейських суддів. Це є необхідним і, на наш погляд, достатнім критерієм для внесення конкретного третейського суду до єдиного реєстру.

Не може бути автоматичного, після державної реєстрації, внесення третейського суду, як юридичної приватної установи до реєстру, а тільки після проходження певної процедури його сертифікації та атестації третейських суддів. Зміст запропонованих процедур можна окреслити таким чином: яку мінімальну кількість суддів необхідно атестувати, чи будуть зазначені процедури послідовні, чи вони повинні бути непов'язані одна з одною, чи будуть сертифікація та атестація громадськими, або стануть державними – ці та інші питання є предметом подальших дискусій. Але в такому випадку, головне це надання третейському суду статусу юридичної особи.

Немаловажливе значення має питання про відповідальність третейських судів за ті рішення, які вони виносять. Ми підтримуємо позицію Н. А. Литвина про необхідність включення рішень третейських судів до Єдиного державного реєстру судових рішень та створення бази рішень третейських судів, у результаті чого за умови забезпечення третейських судів новітніми інформаційними технологіями їх робота стане ефективнішою та продуктивнішою, суттєво скоротяться строки розгляду справ та прийняття судових рішень третейськими судами [5, с. 77].

Враховуючи, що в запропонованому варіанті третейський суд спочатку проходить державну реєстрацію як юридична особа, потім, після проходження кваліфікаційних вимог, вноситься в Єдиний реєстр третейських судів, можна створити два рівні санкцій, які будуть застосовуватися до них.

Санкція першого рівня – це виключення третейського суду із реєстру, що тягне за собою припинення третейського провадження у справах. Така санкція можлива, коли третейські судді не пройшли атестацію, минув її строк, або з причин вчинення ними грубих професійних помилок. Після усунення обставин, за яких третейський суд був виключений із Єдиного реєстру, він може бути включений до нього повторно. Таким чином, санкція першого рівня має на меті скоригувати діяльність третейського суду у випадках незначного професійного порушення.

Санкція другого рівня може передбачати ліквідацію третейського суду як юридичної особи і застосовуватися у виняткових випадках, коли допущенні третейським судом дії носять непоправний характер або грубо порушують закон і несумісні з основними засадами третейського судочинства.

Запропонована санкція явно носить каральний характер і може застосовуватися лише за рішенням державного суду. Доцільного також застосовувати ліквідацію третейського суду при достроковій дискваліфікації осіб, дії яких стали причиною такої ліквідації, якщо вони є посадовими особами третейського суду, із заборороною їм створювати новий третейський суд.

Безумовно, що критерії та порядок застосування санкцій відносно третейських судів вимагають окремого детального вивчення.

Ми лише схематично окреслили деякі можливі напрямки зміни національного законодавства і лише для того, щоб обґрунтувати необхідність надання третейському суду статусу юридичної особи в організаційно-правовій формі приватної установи. Запропонована нами реформа може без зайвих труднощів інтегруватися у чинне законодавство.

Надання третейському суду організаційно-правової форми некомерційної установи автоматично позбавить проведення дискусії про можливість створення третейських судів комерційними організаціями, а також буде досягнуто компроміс між противниками та прибічниками його створення.

Разом з тим, на практиці кількість справ, які розглядаються постійно діючими третейськими судами, значно менша, ніж справ, які розглядаються в державних судах.

Уявляється, що в бажанні закріплення незалежності третейського судочинства, прозорості створення третейських судів, є досвід білоруських законодавців, які встановили наступні положення:

- третейський суд не має права розглядати спори, стороною яких є засновник постійно діючого третейського суду, створеного в якості некомерційної організації, або юридична особа, відокремленим підрозділом якої є третейський суд (ст. 19);

- постійно діючий третейський суд, створений у якості некомерційної організації, підлягає державній реєстрації. Постійно діючі третейські суди, створені у якості відокремлених підрозділів юридичної особи, підлягають постановці на облік. Рішення постійно діючого третейського суду, не зареєстрованого або не поставленого на облік у порядку, встановленому даним Законом, не мають юридичної сили і не підлягають виконанню (ст. 3);

- відомості про третейських суддів, а також постійно діючих третейських судах підлягають внесенню в Реєстр третейських суддів і постійно діючих третейських судів, який веде Міністерство юстиції Республіки Білорусь (ст. 8) [6].

Висновки. Слід відмітити, що український законодавець взагалі не вирішив питання оподаткування діяльності постійно діючих третейських судів, вивів від оподаткування. Так у статті 25 Закону України «Про третейські суди» зазначено:

- здійснення фізичною особою повноважень третейського судді та утворення і діяльність постійно діючого третейського суду відповідно до цього Закону не є підприємницькою діяльністю;

- надходження коштів постійно діючого третейського суду, третейського судді, що пов'язані з вирішенням спору третейським судом, відповідно до цього Закону не є доходами від здійснення підприємницької діяльності.

Говорячи про перспективи розвитку законодавства про третейське судочинство, необхідно висловити думку про те, що третейські суди будуть розвиватися і будуть потрібні до того часу, доки вони будуть більш ефективніші, ніж державні суди. Необхідно втілювати у законодавство про третейське судочинство елементи електронного судочинства, розгляд спорів у третейських судах за допомогою систем відеоконференцій, залучати процедури медіації до спору, що розглядається третейським судом. Вважаємо, що законодавче закріплення взаємодії третейського розгляду з іншими альтернативними способами вирішення спорів також буде спрямовано на підвищення ефективності діяльності постійно діючих третейських судів.

Література

1. Вангородська Н. А. Третейський суд в Україні у Х-XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. А. Вангородська. – К., 2011. – 19 с.

2. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

3. Котвяковський Ю. О. Особливості розвитку третейського судочинства на українських землях у XVII-XIX століттях / Ю. О. Котвяковський // Вісник Херсонського державного

університету. Серія: Юридичні науки. – 2015. – № 1-1. – С. 176-180.

4. Динаміка кількості справ МКАС за 2000-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arb.ucci.org.ua/icac/ua/history.html>.

5. Литвин Н. А. Інформаційне забезпечення діяльності третейських судів в Україні / Н. А. Литвин // Інформація і право. – 2011. – № 3 (3). – С. 77-83.

6. Про третейські суди: Закон Республіки Білорусь від 18 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_tretejskih_sudah.htm.

References

1. Vangorods'ka N. A. Tretejs'kij sud v Ukraini u X-XVIII st.: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.01 / N. A. Vangorods'ka. – Kiiv, 2011. – 19 s.

2. Pro tretejs'ki sudi: Zakon Ukraini vid 11 travnja 2004 r. // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 2004. – № 35. – St. 412.

3. Kotvjakovs'kij Ju. O. Osoblivosti rozvitku tretejs'kogo sudochinstva na ukrains'kih zemljah u XVII-XIX stolittjah / Ju. O. Kotvjakovs'kij // Visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija: Juridichni nauki. – 2015. – № 1-1. – S. 176-180.

4. Dinamika kil'kosti sprav MKAS za 2000-2014 roki [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://arb.ucci.org.ua/icac/ua/history.html>.

5. Litvin N. A. Informacijne zabezpechennja dijalnosti tretejs'kih sudiv v Ukraini / N. A. Litvin // Informacija i pravo. – 2011. – № 3 (3). – S. 77-83.

6. Pro tretejs'ki sudi: Zakon Respubliki Bilorus' vid 18.07.2011 r. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://kodeksy-by.com/zakon_rb_o_tretejskih_sudah.htm.